

Н.А. Сейко, проректор з наукової роботи, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка

**ДОБРОЧИННІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ
ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ
(XIX - ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)**

Оскільки тема даної статті спирається на дві базові соціально-педагогічні категорії - доброчинності та обдарованості, зауважимо, що і одна, і друга проблема знаходяться в полі зору науковців різних галузей знань - історії, соціології, психології, філософії, педагогіки тощо. Тому історико-педагогічний аналіз проблеми соціальної підтримки учнівської та студентської молоді в Україні дає змогу виявити окремі тенденції цього процесу, актуальні, можливо для сьогодення.

Обдарованість як історико-педагогічний феномен (переважно у контексті відхилення від норми чи оптимального розвитку закладених природою здібностей дітей) досить ґрунтовно представлена в наукових працях як зарубіжних (Я. Коменський, Дж. Локк, Д. Дідро, К. Гельвешій та ін.) [1], так і вітчизняних (Г. Сковорода, Ф. Прокопович, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін.) [2;3] видатних педагогів. Не оминають її увагою і сучасні науковці; так, обдарованість як наукова проблема сучасної психолого-педагогічної досить повно розкрита у наукових працях О.Антонової, Г.Костюка, О.Музики, Л.Слободенюк та ін. [4-7].

Однак зауважимо, що метою цієї статті є аналіз специфічного чинника розвитку і підтримки обдарованості дитини, яким являється

доброчинність. Проблемі доброчинності також присвячено чимало наукових праць як науковців кінця XIX - початку XX століття, так і сучасних [8-13]. Розглядаючи більш детально поле цих наукових досліджень, зазначимо, що вчені фактично не виділяють категорію обдарованих дітей як соціальну групу, що потребує доброчинної підтримки з боку соціально відповідальних елітних прошарків населення.

Проблема полягає у тому, що найчастіше доброчинну підтримку соціально незахищених груп дітей у наукових дослідженнях розглядають з двох позицій:

- з точки зору можливого уникнення (або ж превентивної) соціальних девіацій з боку особистості в майбутньому;
- з точки зору соціально-стратифікаційної.

При цьому вказаний стратифікаційний підхід виступав у кількох головних виявах:

соціально-класовому (як відтворення свого соціального прошарку, насамперед, дворянства);

- соціально-конфесійному (як соціальне відтворення певних конфесійних груп, насамперед, католицької);

- соціально-етнічному (як збереження соціокультурного рівня представників певної етнічної громади, передусім, польської і єврейської).

Наголошуючи особливо на соціально-стратифікаційній науковій позиції, зазначимо, що вона має достатнє фактологічне підґрунтя. Так, аналізуючи стипендіальні фонди гімназій в Україні у другій половині XIX століття, вдалося встановити, що переважна більшість стипендій для учнів гімназій (близько 68%) засновувалися представниками дворянства, а згодом - купецтва для дітей із зuboжілих дворянських родин, або ж для представників купецьких сімей (здебільшого родичів або ж дітей-сиріт, що залишилися без опіки батьків, навчаючись у гімназії) [14]. Значною була й частка стипендіальних фондів, призначених для представників своєї конфесійної (католицької, іудейської, лютеранської) чи етнічної

(польської, єврейської, болгарської, німецької, грецької та ін.) громади [15]. Матеріали проаналізованих нами архівних фондів свідчать, таким чином, що кожна з соціальних груп в Україні, що прагнули зберегти свою соціокультурну ідентичність або місце в соціальній ієрархії, мусила виявляти добродійну підтримку для учнівської та студентської молоді. Але оскільки темою статті окреслено особливу характеристику такої молоді - її обдарованість, то зазначимо, що добродійна стипендія могла бути призначена для найбільш здібних учнів чи студентів, тому як добродійний феномен така форма соціальної підтримки може вважатися інструментом соціальної підтримки обдарованості в Україні протягом ХІХ - початку ХХ століття.

Механізм визначення претендентів на добродійну стипендію окреслювався спеціальним статутом стипендіального фондуша (фонду). Стипендіальний фондуш засновувався добродійником після затвердження вказаного статуту, починаючи з другої половини ХІХ століття. До цього часу стипендіальні фонди ґрунтувалися виключно на записах у спеціальних книгах, що зберігалися у актовій залі навчального закладу, та ще на слові шляхтича чи дворянина, даному керівництву навчального закладу. Згодом такі фондуші стали реєструвати у міністерстві юстиції Російської імперії у вигляді статуту стипендіального фондуша; добродійник тому не міг відмовитися від своєї пожертви без особливих на те причин [16]. Для призначення стипендії для учнів і студентів у другій половині ХІХ ст. існував певний законодавчий порядок. Височайший дозвіл на присвоєння стипендій був підписаний 28 травня 1876 р. як Положення комітету Міністерства освіти Росії. Клопотання про присвоєння стипендії для обдарованої молоді могло бути подане за умови забезпечення стипендії грошовим внеском [17, с. 1656.].

Класичним прикладом стипендіального фондуша на підтримку обдарованої учнівської молоді став фондуш Яна Лернета для учнів Кременецької гімназії (початок ХІХ століття), досить детально

представлений у історико-педагогічних публікаціях [14;18]. Специфіка вказаного стипендіального фондуша полягала в тому, що він був конвіктовим, тобто надавав учневі гімназії можливість сплачувати не лише за навчання, але й за утримання помешкання, що було суттєвим для приїжджих учнів. Вчені, як правило, на характеристиках кандидатів на таку стипендію не наголошують, хоча добродійний «запис» (тобто власноруч підтвержене жертводавцем бажання надати підтримку учням гімназії) містить такі характеристики.

Не зважаючи на поширеність едукативних фондів як форми добродійності у ХІХ ст. на Правобережжі, фонд Яна Лернета займає серед них особливе місце. Це можна пояснити кількома причинами.

По-перше, вказаний фонд з самого початку призначався для Кременецької (Волинської) гімназії, що вказувало на його значущість і важливість. Цей найбільший і найзначніший навчальний заклад Правобережжя протягом кількох десятиліть ХІХ ст. являв собою певного роду втілення польської національної ідеї, фетиш, що вміщував уявлення про ідеали шляхетності, вишуканості, навіть етнокультурної вишестості. Останні міркування підтверджують висунуту нами вище соціально-стратифікаційну ідею як підґрунтя стипендіальної добродійності в Україні.

По-друге, вражали розміри самого фондуша. За записом (заповітом), складеним за життя Яна Лернета, сума пожертви складала 30 000 руб., ер., відданих під 6 % річних (тобто 1 800 рублів). Ці відсотки мали повністю забезпечити утримання чотирьох кращих учнів Кременецького ліцею. Сутність конкурсу на отримання звання «стипендіста Лернета» полягала у тому, що кожен претендент на стипендію мав письмово відповісти на низку запитань, запропонованих викладачами ліцею з різних галузей знань. На наступний день відповіді кандидатів публічно оголошувалися і вони усно відповідали ще на п'ять питань, запропонованих викладачами [19, с. 498.]. Стипендіати Я. Лернета мали навіть свою форму одягу - гімназійні

мундири з жилетом і брюками чорного, а не білого, як у всіх кольору та літерами "Б" на гудзиках [18].

У заповіті було зазначено: „Суму, що складається з 30 000 руб. сріблом, призначаю я на вічний фондуш для чотирьох учнів Волинської гімназії" [20, арк. 131.]. Саме по собі наведене вище формулювання також є особливим. Добродчинці першої половини ХІХ ст. переважно призначали свої пожертви на створення або розвиток навчальних закладів. Стипендіальні ж фондуші для здібної учнівської молоді були на той час явищем досить рідкісним; кошти з такого фондуша могли використовуватися учнем до моменту закінчення ним навчального закладу. У другій половині ХІХ ст. сфера використання фондушів дещо поширилася: можна було використовувати кошти на вступ до вищого навчального закладу чи навіть на навчання в ньому. Ось що писав у своєму заповіті сам добродчинник: „провидіння благословило труди мої; тому я й визначив частину мого маєтку принести в жертву для розповсюдження наук і допомоги незаможним. Поміж різними фондушами, що мають на меті зменшити людські негаразди і полегшити засоби добробуту, варто, здається мені, так постановити, щоб незаможна молода людина, що навчалася в училищі, мала яку-небудь маєтність, яка б надала їй можливості служити Вітчизні без жодних інших зобов'язань, окрім тих, що покладає на неї її власна совість і можливості" [20, арк. 132.]. Так Ян Лернет обґрунтував вимогу вічності свого стипендіального фондуша: його стипендіати ставали пансіонерами на весь час, поки вчилися (навіть у кількох навчальних закладах); при цьому на їх утримання витрачалася лише половина суми з відсотків (у нашому випадку 225 руб. щорічно). Друга ж половина так само віддавалася в ріст і виплачувалася стипендіату після остаточного отримання ним освіти. Це й була вказана Яном Лернетом у заповіті „маєтність", яка б додавала молодій людині певної свободи діяльності, звільняла б від необхідності весь свій час присвячувати здобуванню коштів на утримання себе та своєї сім'ї і

впливала на подальший розвиток здібностей і обдарувань випускників гімназії.

З огляду на сучасне окреслення категорії доброчинності та тлумачення її сутності, важко дійти висновку, чи була ця ідея Яна Лернета успішною. Його пансіонери з часом могли перетворитися у „пенсіонерів”, тобто мали можливість вчитися стільки років у стількох навчальних закладах, скільки вони б забажали. Єдиною умовою, яку накладав Ян Лернет на особу стипендіата, була його неможливість, хороші успіхи в навчанні і наукові здібності [20, арк. 133.]. Інші умови заповіту обумовлювали особливості використання фондуша, як-от: „учні ці мають бути з Волинської губернії, будь-якого стану й віросповідання... Фондуш цей ніяким чином не може бути призначений на щось інше чи перенесений до іншої губернії, і якщо б Волинська гімназія з якоїсь причини існувати перестала, тоді цей фондуш має бути приєднаний до якогось поблизького вищого училища, а до якого саме - призначить опікун фондуша” [20, арк. 131.].

Іноді засновниками стипендіальних фондів ставали не приватні особи, а цілі групи або органи місцевого самоврядування - земства. Так, земства, наприклад, матеріально підтримували вчительські семінарії, засновували стипендії для майбутніх педагогів - таким чином справляли посильний вплив на розвиток педагогічної освіти в різних регіонах України [пЦр://уулу.аисліогит.ги/у/іп(іех.рпр)].

Серед визначних жертвувачів на користь обдарованих дітей у різного рівня навчальних закладах варто назвати родину Терещенків - відомих українських доброчинників та меценатів другої половини ХІХ - початку ХХ ст. [21, с. 324.].

Для гімназій призначалися такі стипендії родини Терещенків:

таємного радника Н.А. Терещенка на стипендії для кращих учнів 1-ї Київської гімназії- 10 000 руб., з них відсотків 400 руб. щорічно, та 5 000 руб., з них відсотків - 200 руб. щорічно;

- почесного попечителя 1-ї Київської гімназії О.Н. Терещенка на стипендію імені таємного радника Н.А. Терещенка - 15 300 руб., з них відсотків - 612 руб. щорічно;

- таємного радника Н.А. Терещенка на стипендію імені П.Г. Терещенка для кращих учениць Глухівської жіночої гімназії - 5 000 руб., з них відсотків - 225 руб. щорічно.

Досить часто в гімназіях призначалися стипендії імені О.С. Пушкіна, головним чином, з нагоди 100-річчя від дня його народження, як-от: почесного попечителя 1-ї Київської гімназії О.Н. Терещенка на стипендію О.С. Пушкіна - 5 400 руб., з них відсотків - 216 руб. щорічно; почесного попечителя Немирівської гімназії на стипендію О.С. Пушкіна до 100-річчя з дня його народження - 6 000 руб., з них відсотків - 240 руб. щорічно.

Крім стипендій О.С. Пушкіна, призначалися також іменні стипендії М.В. Ломоносова. Так, у 1867 р. така стипендія була заснована в 2-й Київській гімназії: „під час святкування ювілею академіка М.В. Ломоносова, членами університету св. Володимира та іншими особами, що знаходяться на службі в означеному окрузі, зібрано 2 073 руб. 23 54 коп. на заснування стипендії на пам'ять М.В. Ломоносова для виховання за рахунок відсотків з цієї суми у другій Київській гімназії найобдарованішого з селянських дітей" [22, с. 548.].

Серед інших іменних стипендій, які головним чином присвячувалися покійним родичам, дітям, котрі колись вчилися у певному навчальному закладі, або ж загалом не були іменними, на окрему увагу заслуговують стипендії імені професора, таємного радника В.В. Бессера. Прізвище цього відомого науковця та педагога зустрічається ще на початку XIX ст. у зв'язку з діяльністю Кременецького ліцею. Пізніше разом з ліквідованим ліцеєм професор В. Бессер переїхав до Києва і продовжив роботу в університеті св. Володимира. По його смерті частина доброчинників - можливо, серед них були учні або батьки учнів професора - присвятила йому пожертвувані стипендіальні кошти, а саме: стипендію імені

В. Бессера для 2-ї Київської гімназії - 7 500 руб., з них відсотків - 295 руб. щорічно, стипендія імені В. Бессера для Немирівської гімназії - 5 400 руб., з них відсотків - 400 руб. щорічно. Сам В. Бессер свого часу пожертвував кошти для стипендій у гімназіях Житомира та Кам'янця-Подільського (відповідно 5 000 та 7 434 руб.).

Щоб уявити собі вартість такої стипендії, порівняємо її з цінами на письмове приладдя та матеріали станом на початок ХХ ст. Так, 100 штук зошитів з паперу вищого сорту коштували 3 руб., червоні та сині олівці - по 9 коп. за штуку, дюжина ручок - 1 руб. 44 коп., лінійки та косинці - від 8 до 20 коп., пенали - від 20 до 35 коп., значки для кашкетів учнів міських училищ - по 10 коп. [23, с. 128].

У 1866 р. в Житомирській гімназії була запроваджена стипендія для обдарованих селянських дітей: „Волинський губернатор, направивши до директора училищ Волинської губернії 2 000 руб., виручених від спектаклів, даних у Житомирі аматорами на початку нинішнього року, повідомив, що розпорядники і особи, що брали участь у цих спектаклях, побажали використати означені кошти на заснування у Житомирській гімназії стипендії для одного вихованця з місцевих селянських дітей”{24, с. 326}.

Стипендії для обдарованих селянських дітей - явище досить рідкісне для доброчинності другої половини ХІХ ст. Набагато частіше засновувалися стипендії для дітей збіднілого дворянства - так, нагадаємо, цей прошарок себе стратифікував. Що ж до селян, то стипендії на їх навчання у навчальних закладах рівня гімназії, тим паче в університетах, фактично відсутні.

Здійснений нами у цій статті аналіз деяких видів стипендіальної доброчинності дає змогу дійти висновку, що соціальна підтримка обдарованих дітей та молоді в Україні здійснювалася відповідно до наявної на той час соціально-економічної і соціокультурної ситуації у конкретному регіоні України. Головними чинниками такої соціальної

підтримки стало прагнення соціокультурного збереження та соціокультурного відтворення у суспільстві. Результатом соціальної підтримки обдарованої молоді в Україні протягом XIX - початку XX століття стало створення системи стипендіальних фондів, заснованих на засадах приватної чи громадської ініціативи, що відтворювала соціокультурну відповідальність соціальної еліти перед іншими прошарками населення України і давала змогу обдарованим дітям отримати освіту попри незаможне становище їх сім'ї чи особистий низький соціальний статус.

Список використаної літератури:

1. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: Учеб.пособие для студ. Пед.ин-тов. - М, 1981. - 528 с.
2. Ушинський К.Д. Про користь педагогічної літератури: Твори. - У 6т. - К., 1954.-Т.1.-С.33-49.
3. Константинов Н.А. и др. История педагогики: Учебник для студентов пед.ин-тов. - М.: Просвещение, 1974. - 447 с.
4. Антонова О.Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: Монографія. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2007.-472 с.
5. Музика О.Л. Як розвивати обдарованість і чи можна її втратити? // Обдарована дитина. -2006. - №3. - С І 1-16.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. - К.: Рад.школа, 1989. -392 с.
7. Слободенюк Л.І. Система психолого-педагогічного пошуку обдарованих дітей /У Психолог. - 2003. - №8. - С.4-5.
8. Коїє М. Дієпу \Уолуп§кіє. 8гкіс г ùє|e|б\|> оз\|іагу \у Роїзе. - БУТО\У-\\"агягаша, 1923-134 5.
9. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета св. Владимира. - К., 1 884. - 674 с.

10. AHflpiiHueB A. MaTepnanH ana HCTopnn yqeGHbix 3aBeaeHHfi MepHHpoBCKOtt AHpeKUH c 1789- 1832 IT. - K., 1865.-93 c.
11. FlaBiiOBCKHH H.O. K HCTopHH nojrraBCKoro aBopancTba 1802- 1902 rr. - nojiTaBa, 1906. - Bun. 3. - 304 c.
12. JHxaneBa E. MaTeppiajibi *am* HCTOPHH weCKoro oopa30BaHHa B POCCHH (1806-1856). -CTI6, 1899. -877 c.
13. Bobrowski T. Pamietaiki. T. 1. - Lwow, 1900. - 212 s.; Osinski A. O zyciu i pismach Tadeusza Czackiego rzecz czytana na zebraniu Gimnazjum Wolynskiego 30 lipca 1813 roku. - Krzemieniec, 1816. - 414 s.
14. CefiKO H.A. flo6noHHHHicTb y cHeTiwi OCBITH YKpaiHH (XIX - nonaTOK XX CTOfiTTa): KniBCbKHH ynGoBiifi OKpy: MoHorpacjia. -)KHTOMHP: BHA-BO)Kfly, 2006. - 448 c.
15. CefiKO H.A. MoTHBauia aoSpoHHHHo'i aiaJibHocri B ccepi OCBITH 3 6oKy couianbHoi ani™ yKpairoi (XIX - non. XX CT.) // TyMaHiTapHHH BICHHK riepeacjiaB-XMejibHHiibKoro aepacaBHororo neaarorinHororo ymBepcHTeTy iweHi rpnpopia CKOBopoaH. - cneu.BHnycK. - nepacnaB-XMejibHHujbKHH, 2006. - C.452-456.
16. CefiKO H.A. EayKauitHi (JyHflyji aK c))opMa aoGpoHMHHOCii na npaBoepe)KHifi YKpaim y XIXCT. // IcTopHKo-neaarori^HHfi ajibMaHax, - Nal. -2005.-C99-111.
17. CBOA 3aKonoB POCCHCKOH HMnepu. - T. X. - M. 1. Haa. 1887 H npoaoaw. 1895 r. - 016., 1895. - 2824 c.
18. KonaaeHKO C. KpeMeHebKHH aiuefi y CHCTeMii OCBITH BOXIHHI y XIX - nepmifi nonoBHHI XX craniTTa: MoHorpacjia. - XHTOMHP, >Kfly, 2002. - 124 c.
19. 6 MapTa 1809 r. 06 yTBepjKaHHH aKTa 3aBemaHHa JlepHeTa Ha 4-yHaym ana neTbipex yneHHKOB Boxibmckofi paMHa3HH: C6opHHK nocpaHOBjieHHH no MHHHcrenTBy HapofinHororo npocBeweHHa. - T. I. UapcTBOBaHHe AaeKcaHapa 1. -Cn6, 1864.

) управлений и заведывании Попечителем Киевского учебного округа Лернетовским фондушем. - ЦДІАУК, ф. 707, оп. 309. 1836 р., **спр. 2.**

21. Гнатюк М., Громовенко Л., Скорульська Р., Стус Д., Удовик С. 100 найвідоміших українців. - М.: ВЕЧЕ, - К.: Орфей, 2001.

22. 13 октября 1367 г. Об учреждении при 2-й Киевской гимназии стипендии в память академика М.В. Ломоносова: Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. - Т. 4: Царствование императора Александра II. - 1865 - 1870.-СПб, 1871.

23. Циркуляр по управлению народивши училищами. - № 8. - 1900.

24. 17 июня 1866 г. Об учреждении в Житомирской гимназии стипендии для воспитанника из крестьянских детей: Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. - Т. 4: Царствование императора Александра II. 1865- 1870.-СПб, 1871.